

XVIII. Yüzyılda Bir Frankofon: Isabelle de Charrière

Prof. Dr. Jale ERLAT*

Özet

Bu makale Hollanda asıllı frankofon bir kadın yazarı, Isabelle de Charrière'i (1740-1805) tanıtmayı amaçlıyor. 1970'li yıllara dek Fransa'da az tanınan bu yazar otuz yaşındayken dürüst ancak sıkıcı bir adam olan Charles Emmanuel de Charrière'le evlenmiş, yaşamının tekdüzeliliğiyle ve ruhsal sorunlarıyla başa çıkabilmek için Constant d'Hermeches'le olan mektuplaşmalarından esinlenerek romanlar yazmıştır. *Neuchâtel Mektupları*, *Lozan Mektupları*, *Colombier Mektupları* ve özellikle *Caliste* adlı romanının Benjamin Constant'ın *Adolphe*'u ve Madame de Staël'in *Corinne*'i için örnek oluşturduğu düşünülmüştür. Yaşamının olgunluk döneminde Benjamin Constant'ı tanımış, 1789 Fransız Devrimini, görüşlerini onunla paylaşarak yaşamıştır. Bu araştırma, birbirlerini seven ancak siyasal olaylar karşısında çoğu kez ters düşmüş olan bu iki aydın arasındaki sıradışı ilişkiyi irdelemektedir.

Anahtar sözcükler: Fransız Devrimi, evlilik, sıkıntı, özgürlük, kadın, Constant d'Hermeches, Benjamin Constant.

Abstract

This article aims to present a francophone woman writer, Isabelle de Charrière (1740-1805) native of Holland. She is well known only recently in France. The letters she received from Constant d'Hermeches were her source of inspiration for her novels such as *Lettres neuchâtelaises*, *Lettres écrites de Lausanne*, *Lettres de Colombier* and especially *Caliste* which was considered as a guiding example for Benjamin Constant's *Adolphe* and Mme de Staël's *Corinne*. Married to an honest but a boring man, Charles Emmanuel de Charrière, she specially wrote in order to cope with her boredom and her psychological problems. During the following years, she would come to know Benjamin Constant and lived through the French Revolution with him. This research deals specially with her extraordinary friendship with Benjamin Constant.

Key words : French Revolution, marriage, boredom, freedom, Constant d'Hermeches, Benjamin Constant.

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyat Bölümü

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Hollanda asıllı, yaşamının büyük bir bölümünü İsviçre’de geçirmiş ve yapıtlarının tümünü Fransızca kaleme almış Isabelle de Charrière’i ne yazık ki çok az tanıyoruz; Türkiye’de belki de hiç tanımıyoruz. Fransızca’yı çok küçükken öğrenip sevmiş ve olağanüstü bir beceriyle kullanmış olan bu kadın yazar, Stainte-Beuve’e göre, gerek bu dili kullanım biçimiyle, gerekse onu duyumsama şekliyle, romanlarında bir Gil Blas ya da Zadig kadar Fransa’yı ve Fransızcanın kokusunu yansıtıyor.

Onunla yakından ilgilenen araştırma merkezleri var bugün. İsviçre ve Hollanda’da bu yazarı daha iyi tanıtmak için yıllık bültenler yayınlanıyor. 1974’de uzmanlar, onun için Zuylen’de bir seminer düzenlediler, 1988’de ABD’de, 1990’da da Neuchâtel’de yine bilimsel toplantılar düzenlendi. Benjamin Constant ya da Mme de Staël’le ilgilenen araştırmacılar bu yazarın adına mutlaka raslamışlardır. Norveç’li film yapımcısı Digna Sinke, I. de Charrière’in B. Constant’la dostluk ilişkisini konu alan uzun metrajlı bir film yapmıştır. Yazar üzerine, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İngilizce hatta Japonca yayınlanmış makaleler vardır.

Isabelle de Charrière’in yapıtlarına gelince, 1838’den bu yana, *Lettres neuchâteloises* (1784) (Neuchâtel Mektupları) *Lettres écrites de Lausanne* (1785) (Lozan Mektupları) ve *Caliste* (1787) adlı kitapları çeşitli Avrupa ülkelerinde yayınlanmıştır ancak çok kişisel konuları dile getirdiklerinden büyük bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmemişlerdir. Son yirmi yıldır bu yapıtlar daha sık basılmıştır. İngiliz, Belçikalı, Hollandalı ve İsviçreli araştırmacıların 1979-1984 yılları arasında yaptıkları ortak çalışmalar sonucu yazarın *Oeuvres Complètes*’i (Bütün Eserleri) yayınlanmıştır. Böylece, Isabelle de Charrière bilinmeyen bir yazar olmaktan çıkmış, on ciltten oluşan mektuplarının basılması da onu iyi tanımak isteyen araştırmacılara önemli bir kapı açmıştır.

Siyasal içerikli denemeler, komedyalar ve romanlar yazmış olan Charrière 1789 devrimi sırasında yaşanan olayların gözlemcisi ve yargıcı olmuştur. Aydınlanma Çağı uzmanları bugün onun XVIII. yüzyılın son dönemindeki en önemli kadın yazar olduğu konusunda hemfikirdirler. Feminist görüşlü bir roman yazarıdır Charrière çünkü, büyük bir ustalık, incelik ve devrimci bakış açısıyla kadının durumunu ele almıştır. Simone de Beauvoir *Le Deuxième Sexe* adlı kitabında ona göndermeler yapmıştır. Isabelle de Charrière’den koca adaylarını, hem parlak zekası hem de bilgisiyle korkutan ve yaptığı evlilikle canlı ve duyarlı yapısına kıymış, kendine yazık etmiş bir kadın olarak söz eder.

Charrière, XVIII. yüzyılda mektup türünün en önemli temsilcilerindendir. Benjamin Constant’ın amcası Constant d’Hermenches, gizli ve tutkulu mektuplar yazdığı Isabelle’in olağanüstü bir tarzı olduğunu söyler hatta, mektuplarıyla ünlü olan Voltaire’e en az onun kadar iyi yazdığını bildirmiştir. Aslında, büyük şehirlerde yaşamak için yaratılmış ancak yaşamını küçük taşra kentlerinde geçirmek durumunda kalmış olan bu yazar

bir bedel ödemiştir. Tiyatro yapıtlarının değeri hiç bilinmemiş, romanları zamanında tanınmamıştır. Ancak 1993'de basılan, biri İngilizce diğeri Norveç dilinde yapılmış iki kapsamlı özyaşamöyküsü incelemesi, ona açılan iki önemli kapı olmuştur (1).

İki "Constant" arasında geçen yaşam : Çocukluk, gençlik yılları ve Constant d'Hermenches

Isabelle de Tuyll'un Hollanda'da Zuylen'deki şatoda ailesiyle çocukluk yıllarını mutlu geçirdi. 1748'de kendisiyle ilgilenmesi için eve alınan Fransız mürebbiye Jeanne-Louise Prévost'dan Fransızca öğrendi (2). Ana dilinden çok Fransızca'yı sevdi ve kullandı. Zaten Fransızca, XVIII. yüzyılda, kültürlü insanların konuştuğu ve yazdığı uluslararası bir dil olma yolundaydı. Voltaire Berlin'de, Diderot Saint-Petersbourg'da, Condillac Parma'da, Fransızcanın yaygın bir biçimde konuşulduğuna tanık olmuşlardı. Amsterdam, Descartes'dan beri Fransızca yayınlanan dergilerin merkezi gibiydi. Yayıncılar Rey, Neaulme ve Mortier, Bayle, Rousseau ve d'Holbach'ın kitaplarını basıyordu. 1784'de Berlin Akademisi'nin, Fransızca'nın evrenselliğiyle ilgili açtığı tartışmaya (*Discours sur l'universalité de la langue française*) Riverol olumlu görüşlerle katılmıştı. Isabelle de Charrière'e gelince, onun da yeğenine yazdığı mektupta şöyle dediğini görüyoruz: "Ana dilinde eğitim yapmayı bırak, bu dili konuş ama yazma; Fransızca Avrupa'nın tek dili olacaktır" (3).

Isabelle on yaşındayken mürebbiyesi ile birlikte Cenevre'de bir yıl geçirdi. *Introduction simple et aisé à la langue française* (Fransızca'ya kolay ve rahat bir başlangıç) adlı kitabın yazarı Pierre Colondre'dan dersler aldı. Hollanda'ya döndüklerinde, iklimle uyum sağlayamayan Mlle Prévost 1753'de Utrecht'i terk etti. Öğrenci ile mürebbiyesinin mektupları Charrière'in çocukluk ve gençlik yılları konusunda bizi aydınlatmaktadır. Bu mektuplardan, Isabelle'in kitaplara düşkün, yaşdaşlarından olgun, bilgili bir genç kız olduğunu öğreniyoruz. Ailesinin de bunlara katkısı vardı kuşkusuz. Zuylen'deki şatolarında davetler verir, Utrecht'teki konserleri, tiyatroları izlerlerdi. 15-16 yaşlarında sıkıntılı ve bunalımlı bir dönem geçiren Isabelle, yazmaya başladı. İlk metinleri kayboldu ancak onun Mlle Prévost'ya yolladığı mektuplardan, arkadaşlık, mutluluk, ölüm ve savaş konularında yazdığını öğreniyoruz. Isabelle'in mürebbiyesiyle mektuplaşması on dört yıl sürmüştür.

Isabelle 18 yaşına geldiğinde açık sözlü, özgür bir insan olmuştur. Hollanda'yı sevmediğini, ikliminin kendisine iyi gelmediğini, insanların soğuk ve hantal bulduğunu söyler. Gençlik yıllarında Constant d'Hermenches ile tanışmıştır; evli, çekici, Voltaire'e benzeyen, kendinden on altı yaş büyük bu adama olan ilgisi ve onunla mektuplaşması ailesini telaşlandırmıştı. Müzikten, sanattan anlayan, çok güzel konuşan ve yazan bu adamın diğer tanıdıklarından farklı olduğunu anlamıştı Isabelle. Tanışmaları da ilginçti.

İlgi odağı olan d’Hermenches’le tanıştırmayı beklememişti Isabelle. Bir baloda, zaman yitirmeden ona gitti ve “Bayım, dans etmiyor musunuz?” diye sordu. Aralarında hemen bir bağ kuruldu ve sıkça görüştüler ancak Isabelle, La Haye’den ayrılınca, bu ilginç adama ilk mektubu yazan yine kendi oldu. Bu mektuplaşma ne ailesinin ne de çevresinin onayladığı bir ilişkiydi. Tekrar birbirlerini görene dek iki yıl geçti. 1762’de İngiliz sefirinin verdiği bir baloda karşılaştılar. Durum yine aynıydı; birbirlerini tanımak için merak ve istek doluydular. Mektuplaşmaları sürdü. Isabelle kendinden yaşça büyük, kültürlü bir adamın ilgisini çektiği için gururluydu. Kişiselleşen yazışmalarda, ona “erkek olarak doğmadığı için üzgün olduğunu, gençken babasının, evliyken kocasının yönetiminde yaşamayı istemeyeceğini” dile getirmişti. Bu mektuplardan aile sonunda haberdar oldu; büyük bir telaş ve endişe yaşandı. Isabelle kendine sorulan tüm soruları yanıtladı yalnız mektup arkadaşının adını titizlikle sakladı. Herşeye karşın yazışma sürdü. D’Hermenches ona Voltaire’in *Traité sur la Tolérance*’ının basıldığını yazdı, “tanrıtanımazlık” üzerine oluşturduğu yazılarını yolladı (4). Isabelle’in d’Hermenches’e yazdığı mektuplardan, evliliği düşündüğünü ama acele etmediğini, *Justine* adlı oyununun elden ele dolaştığını ancak hiç sahneye konmadığını öğreniyoruz. 1762’de *Le Noble* adlı öyküsü *Année Littéraire* adlı dergide isimsiz olarak basıldı. Aynı yıl, yayıncı iyi satan ve çok aranan bu öyküyü tekrar bastı ancak öykü yine de bulunmaz oldu : Isabelle’in ailesi dağıtımı durdurmuş, piyasadakileri de toplattırmişti.

Madame de Charrière olmak

Artık Isabelle’in bir eşin sorumluluğuna girme zamanı gelmişti. Kızların çok genç evlendirildikleri bir dönemde, Isabelle’in durumu, bu konuda da özeldi çünkü yirmi üç yaşındaydı, ve hâlâ bekarıydı. Hayranları yok değildi. Kuzeni Frédéric Christian’ın kendini sevdiğini biliyordu ancak Frédéric çok gençti ve bir yıl geçmeden kendisini unutacaktı. Isabelle onu incelikle kendinden uzaklaştırdı. Ondan yaşça bir hayli büyük iki soylu, Jacob Jan Van Wassenaer ve baron Adolphe Van Ballant onunla evlenmeyi düşünüyordular ancak Belle, bu dönemde, erkek kardeşi Vincent’a “hoş, yakışıklı, ince ruhlu, duyarlı bir adamı sevdiğinden” söz etmişti. Ne var ki onu hayal kurmaya iten bu yabancı kimdi, bilinmiyor. Belki de İtalyan besteci Guiseppe Sarti’ydi. Zaten Isabelle’in dünyasında aşk ve evlilik birbirine karıştırılmaması gereken iki olguydu.

Isabelle’in başka bir sorunu da bilgili, hayalgücü gelişmiş, yaratıcı ve duyarlı bir insan olmasıydı. Bu güzel nitelikler, evlilik ve erkekler söz konusu olduğunda olumsuz görülüyor, karşısındakine aşağılık duygusu vereceği konusunda Isabelle kibarca uyarılıyordu. Bu nitelikler akıllıca yönetilip, baskı altında tutulmazlarsa, zarar verebilirlerdi. Ayrıca, bir erkeğin hem eşi, hem metresi, hem de arkadaşı olma düşüncesini benimsemiş Ninon de Lenclos’yu seven ve bunu paylaşan bir genç kız mutlaka uyarılmalıydı.

İşte, Charrière'in, Joseph Prudhomme'dan aldığı mektuplar da ona "toplumun kurallarına saygılı olmasını" buyuruyordu.

Isabelle'in Constant d'Hermenches'e yazdığı mektuplar, kendisiyle evlenmek isteyen, yaşı hayli ilerlemiş bir soyluyla, Marki de Bellegarde'la ilgili saptamalarla doluydu. "Eğer Marki, sevimsiz bir insan olsaydı onunla evliliği bir emeklilik gibi görürdüm. Yaşamlarının kışını ısıtacak genç bir kadın arayan, meyve ve çiçeklerini onsuz toplamış yaşlı erkeklerden nefet ediyorum" diyor ve ekliyordu. "Neyse ki Bellegarde böyle biri değil ancak önemli bir nokta var: katolik oluşu. Çocuklarımızı dar görüşlü ve batıl inançlı papazlara teslim etmezse, bu da sorun değil" (5). İşte Isabelle'in mektupları bu sıradışı düşüncelerle doluydu. Bunlar, yine sıradışı birine, d'Hermenches'e yazılmış, onunla paylaşılmıştı. Artık M. de Bellegarde'm uygun damat olduğu konusunda Isabelle'in ailesini razı etmek kalıyordu. Çünkü, soylu ve varlıklı biriyle iyi bir izdivaç yapması sabırsızlıkla bekleniyordu.

Bir yanda Isabelle, zeki, kültürlü, İngilizce, cebir ve geometri bilen, müzikten anlayan genç bir kadın, öte yanda, olgun yaşında, sürekli ava giden, seyahat eden, ilgisiz, akıllı pek evlilikte olmayan bir soylu. Isabelle ile Bellegarde'ı ayıran pek çok unsur vardı. Birbirlerine yabancıydılar. Eğitimleri, yaşları, kişilikleri farklıydı. Aralarında geçen konuşmalar doğallıktan yoksundu; Isabelle yine de bu evliliği istiyor, kendisini güvende hissettireceğini ve özgür kılacağını düşünüyordu. Bu nedenle vaz geçmedi ancak Bellegarde'm üzerine de gitmedi. Bir süre sonra ondan on yedi sayfalık nazik bir ayrılık önerisi mektubu aldı. Böylece en güçlü koca aday da Isabelle'in yaşamından çekilmiş oldu.

Isabelle hayal kırıklığını onarmak için 1765'de İngiltere'ye gitti. Ünlü düşünür David Hume'la tanıştı. Yaşamında kısa süre için açılan bu parantez onu rahatlatı ancak Hollanda'ya geri döndüğünde, belirsizlikler ve gelecek kaygısı yine onunlaydı.

Bu arada d'Hermenches'e mektuplar yazıyor, onu uzun süredir göremediğinden yakınıyordu. Annesi yeni denenen bir aşık yüzünden kırk üç yaşında aniden ölmüş, Isabelle büyük bir evi yönetme sorumluluğunu yüklenmişti. Yaşamı parlak değildi; otuzuna yaklaşmış, henüz evlenememişti. Babası ve erkek kardeşiyle arasına mesafe koymuş, özgür yaşamaya çalışıyordu. Evini, kitaplığını, bahçesini hiç sevmiyor, mutsuz, hüzünlü bir yaşam sürüyordu. Tüm bunlardan kurtulmanın tek yolu vardı : evlenmek. Bu endişe ve sıkıntılarını d'Hermenches'e yazıyordu; arkadaşı ona yeni koca adayları bulma konusunda hazırlıklı olmalıydı. Ne ki, Isabelle d'Hermenches'e yazdığı bir mektupta, adını söylemeden "sevdiği adam"dan ve onunla tekrar mektuplaşmaya başladığından söz ediyordu. İşte Isabelle'in kalbini çarptıran bu bilinmeyen kişi Charles Emmaneul de Charrière'di.

M. de Charrière İsviçre'de doğmuştu. *Lettres sur les Anglais et les Français* (İngi-

lizler ve Fransızlar üzerine mektuplar) adlı kitabın yazarı Beat Louis de Muralt'ın torunuydu. İyi eğitim görmüş olan Charrière özellikle matematik konusunda uzmandı. İsviçre dışında kendine bir iş ararken, Isabelle'in erkek kardeşi Vincent'in öğretmeni olmuş, ve Zuylen'de kalmıştı. Bu nedenle Belle onu uzun süredir tanıyordu. Bir mektubunda, aralarındaki hoş söyleşilerden söz etmiş ve bunları ne kadar özlediğine değinmişti. Yine Isabelle'in mektuplarından, M. de Charrière'in iyi, dürüst, kültürlü ancak çekingen, espiyi yeteneğinden yoksun, kendini göstermekten hoşlanmayan biri olduğunu öğreniyoruz. Onunla evlenme düşüncesini Isabelle'e en iyi arkadaşı Annebetje vermişti. Öneri şaşırtıcıydı. Isabelle kendileri için çalışan meteliksiz biriyle nasıl evlenirdi? Önce, karşı koyan babası razı edilmeliydi. Kendisini isteyen ahlaksız, şiddet düşkünü ve alkolik bir soyluyla, Lord Wemyess'le evleneceği tehditiyle babasını yumuşatmaya çalıştı. Başka adaylar da vardı; sonunda kalbini dinlemeye karar verdi çünkü kesin olan tek gerçek, yaşamını bu şekilde, babasına ve erkek kardeşlerine adanarak sürdürmek istemediğiydi. Evlilik düşüncesi onun için bir sabit fikirdi; tüm zamanını bunu tartarak geçiriyordu; ya gittikçe dengesini yitirecek ya da koyu bir hüznün pençesinde böyle yaşayıp gidecekti. Yaz ayları kötü geçti: migrenleri artmıştı, aklı karıştı. D'Hermenches, ona yolladığı tüm mektuplarda Charrière'in iyi bir insan olduğunu ancak fakirliğinin büyük sorun yaratacağını yazıyordu. Babası da üzgündü ancak sonunda öteki koca adayı Wemyess bir mektup yazıp ailenin mal varlığı dökümünü isteyince karar da verilmiş oldu. M. de Tuyll, Charrière'i damatlığa kabul etti ve bir ay sonra da evlilik törenleri yapıldı. Üç ay geçmeden, Isabelle kardeşine şöyle diyordu : "Adım değişti ve artık yalnız uyumuyorum, işte yaşantımdaki tüm fark bu. Düşüncelerim, davranışlarım ve söylediklerim konusunda da bir sıkıntım yok. Özgürüm".

Isabelle de Charrière eşiyile birlikte otuz beş yıl yaşayacağı Colombier'deki evine taşınmadan önce d'Hermenches'den sitemli, duygusal mektuplar aldı. Tam bu sıralarda eşinden boşanan d'Hermenches, genç hayranı Isabelle'de belli ki kendisiyle evlenmek isteğinin ortaya çıkacağını ummuştu. Sıradan, çekiciliği olmayan, varlıksız bir erkeğin kendisine tercih edilmiş olması onu yaralamıştı. D'Hermenches'in mektupları beklentilerini ve hayal kırıklığını ele verir nitelikteydi.

Isabelle için küçük taşra kenti Colombier'de geçecek uzun yıllar evliliğiyle birlikte başlamış oldu. Doğanın içindeki evde M. de Charrière'in biri sıcak ve sevimli, diğeri soğuk ve otoriter iki kız kardeşiyle birlikte yaşıyorlardı. Isabelle çoğu kez kendini Rousseau'nun Julie'si ya da *Emile*'deki Sophie ile özdeşleştiriyordu. Doğaya yakın bu yaşamda saatler uzundu. Isabelle Voltaire'i okuyor, satranç oynuyor ve kocasıyla başbaşa geçen akşamların sıklığından söz etmiyordu. Erkek kardeşler ve kuzenler sıkça konuk olarak geliyorlardı ancak yaşam iyi gitmiyordu Isabelle için: çocuk sahibi olmak istiyor ama olamıyordu. Bu onu büyük bir bıkkınlık ve karamsarlık içine soktu. Çok sevdiği kardeşi Ditie'yi, ardından babasını yitirince iyice karamsarlığa gömüldü.

M. de Charrière bu sıkıntılarının ardından eşini önce Neuchâtel'e oradan da Cenevre'ye götürdü. Cenevre'de konserler, balolar, tanıştıkları genç insanlar, biraz olsun yaşıntılarına canlılık getirdi ancak Colombier'ye dönüşünde Isabelle yine kendini dayanılmaz karın ağrıları ve halsizliğin pençesinde buldu. Doktordan doktora koşarak iyileşmeye çalıştı, sonunda bu çıkmaz sokaktan çıkış yolunu yine kendi buldu : yazmak. Yirmi yıl önceki kitabı *Le Noble*'u ailesi toplatmıştı, o günden beri Isabelle kitap yazmamıştı ancak on beş yıldır yazdığı mektupları vardı. Bunlardan hareket ederek, başka bir deyişle kendi gerçeğinden yola çıkarak başkaları için de geçerli olan gerçeğe ulaşabileceğini düşündü ve mektuplardan oluşan bir roman yazmayı düşledi. Serüven romanları, karmaşık kurgular ilgisini çekmiyordu. Gözleme dayalı bir kitap yazmaya karar verdi. Adam kaçırmalar, kendine kıymalar, uzun betimlemeler, konuşmalar gibi aşırılıklar içermeyen, sade insanların yaşantılarından kesitler veren bir roman olacaktı bu. O sıralar bu türün iyi bir örneği Hollanda yazınında *Histoire de Sara Burerghart*'la verilmişti. Isabelle'in *Neuchâtel Mektupları* adlı ilk romanı beş kişiden ve otuz mektuptan oluştu; Henri Mayer adlı erdemli, sade bir adamın yolda rasladığı Julienne adlı işçi kıza yardım edişini, bu kızla arasındaki pek de gurur vermeyen bağı, aşık olduğu Marianne de Prise'e olan tutkusunu anlattı. Marianne'ın iyi kalpli oluşunun bilgisinin de üstünde bir değer taşıyışını işledi. İşte bu sade yapıtı Sainte-Beuve, "küçük bir inci" olarak değerlendirmişti. Bu roman önce 1784'de Lozan'da sonra da Cenevre'de isimsiz olarak yayımlandı ve ilgiyle karşılandı. Önce herkes biraz korkmuş, gerçek öykülerin, gizli yaşanmış duygusal ilişkilerin anlatıldığını sanmışlardı oysa Isabelle kimsenin özel yaşamını açıklamamıştı. "Kimseyi anlatmadan ben herkesi anlatmaya çalıştım" diyordu. Mme de Staël ona yazdığı bir mektupta, romanını neden bitirmediğini sordu. Bu, daha kapsamlı yazması için bir davet, bir cesaretlendirme gibiydi. Ancak bundan sonraki kitaplarda da tarz değişmeyecekti; acı içindeki insanların sıradan yaşamları, sessizce eriyip bitmeleri konu edilecekti. Evliliklerde daha duyarlı olan kadınların, yanlış anlaşılmalardan nasıl etkilendikleri işlenecekti. Ölümle özdeşleştirilen bir evlilikte, diri diri gömülme kaderinin anlatıldığı bir öykü, 1784'de *Les Lettres de Mistress Henley* yayımlandı. Okurlar, kitapta M. de Charrière'i tanıdıklarını düşündüler. Kitabın basılmasından sonra Colombier'ye dönen yazarın kocasıyla ilişkileri bozuldu. Beraber olduklarında duydukları hüznün ve boğuntu büyük boyutlardaydı. M. de Charrière matematiğin ve kitaplarının desteğiyle yaşamını sürdürüyor ancak karısını, yanmak isteyen ancak yağı tükenmiş bir lambaya benzetiyor, üzülyordu.

1785'de yayıncı Salgas, *Lozan Mektupları* heyecanla bekliyordu. Bir kitap daha Isabelle'in yaşamına anlam katmış, dengesini korumasını sağlamıştı. *Lozan Mektupları* tüm okurların hoşuna gitmedi çünkü kitap Lozan'da yaşayan zengin İngiliz, Fransız, Alman tüccarların yerli küçük esnafı, sanatçıyı ve köylüyü nasıl sömürdükleriyle ilgili eleştirilerle doluydu. Lozan'ın sade yaşamını bu lüks ve gösterişe düşkün kozmopolit ta-

bakanın nasıl huzursuz edip bozduğu anlatılıyordu. Bu eleştirilere Isabelle de Charrière *Lettres de Colombier*'de (Colombier Mektupları) yanıt verdi. "Ben, kendimle değil, insanlarla ilgili sorunları dile getirdim" diyordu. *Journal de Paris*'de çıkan yazılar da olumlu değildi. Eleştirmenler romanı kısa buluyor, bir başyapıtın özelliklerini taşımadığını belirtiyorlardı.

Mme de Charrière'in üzerine yine sıkıntı ve ağırlık çökmüştü. Kocasını onu hareketlerinde ve kararlarında özgür bırakıyordu. Bu nedenle, bavullarını topladı ve Payren'e gitti. Orada kendini bir hekime teslim etti. Tekdüze bir yaşam, sıkıntı ve eşiyile bilgisel iletişim kopukluğu onu ruhsal bunalıma sokmuştu. Benjamin Constant'ın *Le cahier rouge* adlı kitabında yazdığına göre, bu dönemde Charrière kendinden çok daha genç bir adamın gönlünü kaptırmış ancak terk edildiğinde korkunç bir umutsuzluğu içinde düşmüştü (6). Bu arada kocası yazdığı şefkat dolu mektuplarla ona destek olmaya çalışıyordu ama Isabelle isteksizdi. Yine de durgun bir tat veren bu mektuplara karşın 1785'de Charrière'ler bir süre ayrı yaşama kararı aldılar. Isabelle'in dengesini bulmak için özgür olmaya ihtiyacı vardı. 1786'da gittiği Paris'te yalnız geçirdiği uzun aylar sonunda kendini toparladı ancak devrime adım adım yaklaşan Fransa başkenti onu hiç çekmiyordu. Orada içini açan insanlardan, olaylardan çok kapayanları, üzenleri gördü. Bu arada klasik müziğe merak saldı; Mozart ve Hendel'in müziğini sevdi ve tanıdı; sonuç olarak *Trois sonates pour le calvecin* adlı yazısını isimsiz bastırıldı. Çevresi onu roman yazmayı sürdürmesi için yüreklendiriyordu. Mektuplardan oluşan romanlarının çoğunda bir "son" yoktu. *Lozan Mektupları*'nı Perrault yayınevi 1787'de Paris'te tekrar bastı. Yazarın çok ağladığını, yıllar sonra bile okumaya cesaret edemediğini söylediği bu romandan sonra *Caliste*'i kaleme aldı. Yine Benjamin Constant'ın mektuplarından, bu kitabı yazarken hem acı çektiğini hem de özgürlüğünün tadına vardığını öğreniyoruz. *Lozan Mektupları*'nın bir devamı olarak düşünülen *Caliste*'de yazar bir kez daha kadınların sorunlarını ele almıştı. Caliste, en baştan beri mahkum edilmiş, kimsenin evlenmek istemeyeceği bilgili, saygı duyulan ancak toplumun uzak durduğu bir kadın tipiydi. Mme de Staël *Corinne*'de, Benjamin Constant ise *Adolphe*'de benzer kadın tiplerini yapmışlardı. Üç yazar da dehasından dolayı mutsuz olan sanatçı kadın tipini canlandırmışlardı. Sainte-Beuve'e göre, *Caliste* bu tür kadınların roman kahramanı olarak kullanıldığı ilk örnektir. Grimm, *Correspondance littéraire*'de olumlu bir eleştiri yazısı yayınlamış, *Journal de Lausanne*, *Journal de Paris* ve *Mercure de France*'da da roman kişilerinin özgün olduğunu vurgulayan olumlu yazılar çıkmıştır.

Benjamin Constant'lı yıllar

Isabelle de Charrière ve Benjamin Constant 1787'nin Martında Paris'te Madame Saurin'in evinde tanıştılar. Constant d'Hermenches'in yeğeni Benjamin, 1767'de Lo-

zan'da doğmuştu. Isabelle de Charrière'den yirmi yedi yaş küçüktü. Küstah, kendini herkesden üstün gören ancak zeki, hazırcevap ve kültürlü bu genç adamla Isabelle'in arasında hemen bir bağ oluştu. Aralarındaki yaş farkı konuşunca siliniyordu; Isabelle kendisini Paris'e getiren hayal kırıklıklarını, acılarını unutmuştu. Constant d'Hermences'e nasıl hızla bağlandıysa Benjamin Constant'a da öyle bağlandı. Bu, aşk olmamakla beraber ona benzer güçlü bir duyguydu. Birlikte bir roman yazmaya karar verdiler ama *Lettres d'Arsille fils à Sophie d'Urfé* adlı özyaşamöyküsel özellikler taşıyan ortak kitapları hiç basılmadı. (7)

1787'de Paris'te hava gitgide gerginleşiyordu. Marie-Antoinette'e karşı baş kaldırıyordu; devrimin endişe verici ilk işaretleri vardı. İşte bu dönemde Isabelle, Benjamin Constant'ın düzeltmelerini yaptığı *Observations et conjectures politiques* (Gözlemler ve siyasal tahminler) adlı kitabını yazdı (1788). Ne ki, Constant'la iyi başlayan ilişkileri sürekliliği değildi. Brunswick'e giden Constant, kavgacılığı ve başkaldırıcı yapısıyla tepki çekmişti. Isabelle'e yazdığı mektuplar da açıklıktan yoksundular. Sonuç olarak sitemler ve anlaşmazlıklar arttı. Öyle ki, Isabelle onun mektuplarını yakmayı bile düşündü, sonra yumuşayıp vaz geçti. Kendini yine müziğe verdi. Ona göre yalnızlıkla başa çıkmanın en iyi yollarından biri müzikle uğraşmaktı. Önce *Airs et Romances*'ı yazdı, bunu kardeşine ithaf ettiği *Six menuets ve Romances avec l'accompagnement du clavecin* izledi. Daha sonra yazdığı *Comment la nommera-t-on* (Ona ne ad verilecek?) adlı komediyı Suard'a yolladı. Oyuncu ve hafifmeşrep kocası yüzünden bunalıma sürüklenen bir kadını, dönemin soylularının aylak, anlamsız yaşantıları bağlamında ele almıştı. 1789'da *Les Délais cruels* (Acımasız zamanlar) adlı oyununda, bencil, katı insanlar arasında yaşayan ezilmişleri konu ediyordu. Bu arada Paris'teki olaylara karşı duyarlıydı. 5 Mayıs'ta Meclisin toplanmasının ardından XVI. Louis'nin söylevini dikkatle izledi ve devrimci düşünceler içeren *Six lettres d'un évêque français à la nation* (Bir Fransız piskoposun ulusa yazdığı altı mektup) adlı kitabını Neuchâtel'de kendi parasıyla bastırıldı. Kitapta, tarımın desteklenmesini, milli gelirin eşit dağıtılmasını, kilisenin mallarına el konmasını savunuyordu. Tüm düşünörlere, özellikle de tanrıtanımaz düşünörlere hoşgörölü olunması çağırısını yapıyordu. Hızla gerçekleştirilecek ve sonu yıkıcı olabilecek reformlar yerine, özgürlüklerden, hak eşitliğinden, işkencenin ve idam cezasının kalkmasından yana düşünöcelere ağırlık veriyordu kitabında. Önerileri sağduyulu ve ılımlı bir biçimde ifade edilmişti.

1789 yılı yazın dünyasındaki başka bir olay için de önemli bir tarihi. Rousseau'nun *İtirafı*'nın basılmasından Thérèse Levasseur'ü sorumlu tutan ve düşünörün tüm mutsuzluğunu bu kadına yükleyen Mme de Staël'e karşı savaş açtı Isabelle de Charrière. Anne olmayı becerememekle suçlanan Th. Levasseur'ü korudu: bu bağlamda *Plainte et défense de Thérèse Levasseur*'ü (Thérèse Levasseur'ün yakınması ve savunması) yazdı.

Mme de Staël'i yaşlı, eğitimsiz ve hiçbir güvencesi olmayan bir kadına saldırdığı için yerdı.

Isabelle ile Benjamin Constant arasındaki gerginlik ve soğukluk uzun sürmedi. Tekrar yazışmaya başladılar ancak Constant'ın mektupları karamsarlıklarla doluydu. İflas eden babası yüzünden Hollanda'ya gitmişti; herşeyi boş ve anlamsız görüyor, yitirdikleri dostluklara gönderme yapıyor ve alabildiğine mutsuz olduğunu söylüyordu. Isabelle ise onu okuması için yüreklendiriyor, iyi beslenmesini, insanlarla birlikte olmasını salık veriyordu. Ne var ki, 1790 yılı Constant için tam bir düşüş yılı oldu. Günden güne koyu bir karamsarlığa gömüldü, bunalımı metafizik boyutlardaydı. Sağlığı bozulmuştu; zaman amaçsız hızla geçiyordu. Yaşamak neye yarıyor sorusunu sıkça yineliyor, hiç bir şeyden tatmadığını vurguluyordu. Bu olumsuzluklara Isabelle kendi de inanmadığı bir iyimserliği çıkış yolu olarak vermiyordu ama hayatı katlanır kılablecek nedenler göstermeye çalışıyordu. "Niye var olduğumuzu düşünmeyi bırakıp, bu evreni oluşturan nesnelere uyumunu izleyelim". diyordu. Constant'ın sıkıntısı Chateaubriand'ın René'sini andırıyordu : yorgunluk, bıkkınlık, yaşayamamak, boşluk duygusu. Tüm bunlar Voltaire'in *Candide*'nde de vardı. Martin, bunları çok daha önce duyumsayıp, dervişin ağzından insanlara eylem içinde olmanın iyiliklerini anlatmıştı. Voltaire Champbonin'e yazdığı mektupta "Yaşayabildiğimiz kadar yaşayalım ancak yaşam sıkıntıdan başka birşey değil" demişti. Bu tarz umutsuzluğun, bunalımın dışı vurumu XIX. yüzyılın başlarından çok daha önce, XVIII. yüzyılın ortalarında olmuştu. Isabelle ise Constant'a şöyle diyordu : "İnsanın çok mutsuz olmaması için biraz kendinden uzaklaşması, Candide'in yaptığı gibi, bir bahçeye uğraşması gerek".

1789'da Isabelle de Charrière Colombier'de Paris'te olup bitenleri izledi. Soyluların, ayrıcalıklıların toplumdaki yerlerini, işlevlerini sorguladı. Montesquieu ve Voltaire gibi o da cumhuriyet idaresinin Fransa için uygun olmadığını düşünüyordu. Zaman kitap yazmak için de uygun değildi. Romanları, mektupları bir kenara bırakmak gerekiyordu. B. Constant'ın dediği gibi, yerlerde kesilmiş kafalar yuvarlanırken nasıl yazılırdı (8).

1789'dan sonra Neuchâtel, Devrim'in şiddetinden kaçanların sığındığı kent olmuştu. Isabelle Fransız göçmenlerle olumlu ilişkiler kurdu. Bu arada, Benjamin Constant'dan daha iyi olduğuna ilişkin mektuplar alıyordu. Constant eşinden ayrılmış, Charlotte van Hardenberg'le ilişki kurmuştu. Isabelle'den Colombier'de kendisi için bir daire kiralamasını istedi ve oraya yerleşti. Ve böylece iki dost aydın ilişkilerinin başındaki sıcaklığı, içtenliği tekrar yaşar oldular. Ne var ki, inişler çıkışlar hep sürdü. Bu iki sıradışı insan arasındaki bağ kopmadı ama zorlandı. Güven ve sırdaşlık iki insanı birbirine yaklaştırır ama siyasal tercihler çoğu kez ayırır. Charrière ve Constant siyasetin göz ardı edilemeyeceği bir dönemde yaşıyorlardı. İkisi de Fransa'da olup bitenleri yakından izliyordu. Charrière'in Devrim'den yana olmasına karşın, kuşkuları vardı. Tarihsel bir güç olan

halk onu endişelendiriyordu. Halkta kuşku veren bir güç görüyor ve kendini yönetemeyeceğini gözlemliyordu. Constant ise onun demokrat olmadığını söylüyordu. Uçlar onu korkutuyordu: Gemi azıya almış cumhuriyetçiler ile mutlakiyet yanlıları arasında fark göremiyordu. Marat ve Robespierre'den nefret ediyor, Marie-Antoinette'le XVI. Louis'nin idamını endişeyle izliyordu.

Constant, Amerika'da da Özgürlük savaşı sırasında benzer şiddet olaylarının yaşandığını söylüyor, özgür ve mutlu bir ülke olma yolunda bu tür olayların olabileceğini savunuyordu. Aşırılıklara karşıydı ancak krallığa geri dönüşü de hiç onaylamıyordu. Charrière ise, Robespierre'in düşüşüne sevinmişti ancak değişim konusunda endişeliydi. Devrim'le gelen umutlar karabasan olmuştu. Benjamin bu noktada aynı fikri paylaşmıyordu. Charrière'in nefret ettiği Mirabeau'ya yakınlık duyuyordu. Mme de Charrière hiç olmadığı kadar kırgındı ona. Constant'ın ne düşündüğünden çok nasıl düşündüğüyle ilgileniyor, davranışlarına sinirleniyordu. İlişkileri artık hiç eskisi gibi olmayacaktı. Ona yazdığı bir mektupta, "Ben hiç yokmuşum gibi yolunuza devam edin" diyordu. Aralarındaki yazışma tamamen bitmedi ancak sıradanlaştı. Yoğunluğunu kaybeden ilişki üzüntü veriyordu ama duygusallığı bırakıp silkinmenin zamanı gelmişti. Isabelle 17 Mayıs 1795'de İsviçre'yi terk edip Paris'e geldi; B. Constant'ı da gelmeye razı etti. Robespierre ve Ternidor'dan sonra zaman artık ılımlı sağcıların ve solcuların Cumhuriyetin çatısı altında birleşmelerinin zamanıydı. Paris'te Mme de Staël, *Reflexions sur la paix interieure*'u (İç Barışla ilgili Düşünceler) yazmış, B. Constant da onu *Nouvelles politiques*'le (Siyasal haberler) desteklemişti. Bir zamanlar B. Constant ve kendisinin oluşturduğu ikiliyi, artık Constant ve Staël oluşturuyordu. Charrière kendini çok yalnız hissediyordu.

Ölüm iyi bir iş bitiricidir

Bu arada Constant karısından boşanıyordu ve Staël'le evleneceği söyleniyordu. Constant ile Charrière'in mektuplaşmaları hiç bitmedi ancak ilginçliklerinden ve niteliklerinden yitirdiler. Bunu izleyen üç yıl içinde Isabelle kalemmini hiç bırakmadı; yazmak onun sıkıntıya, yalnızlığa karşı bulduğu en iyi çareydi. Yaşlılıkta insanların gençlerle birlikte olması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle, arkadaşı Huber'in genç gelini Thérèse Forster'ı yanına aldı. Aralarındaki dostluk Thérèse Almanya'ya dönene dek sürdü. Yaşamlarına canlılık ve neşe getiren Forster'ın gidişi Isabelle'in sona doğru inişinde bir dönüm noktası oldu.

Constant'a gelince, unuttu ama hiç unutulmadı. Son üç yılda mektuplaşmadılar ancak Benjamin'in fırtınalı bir ilişkiyi Mme de Staël'le sürdürdüğü, hatta küçük Albertine'in babası olduğu biliniyordu. Mme de Staël onunla evlenmeyi kabul etmemişti. Charrière günden güne eriyordu ancak, akli başındaydı, 10 Aralık 1805'de T. Forster'e

son mektubunu yazdırdı. Mektup B. Constant'aydı. "Ölmekte olduğumu düşünüyorum. Arkadaşlarım öyle söylemiyorlar çünkü öldürücü bir ağrım yok ancak yaşamdan tecrit edilmiş olmam bana ölüm gibi geliyor" diyordu. Son iki haftasını derin uykular içinde geçirdi ve acı duymadan ölüme doğru kaydı. 16 Aralık 1805'de öldü. T. Forster B. Constant'ı bilgilendirdi. O da gazetesinde bunu duyurdu: "Mme de Charrière öldü. Beni şefkatle seven bir dostum, sığınağım yok oldu; kırdığım ama benden hiç ayrılmamış olan bir yüreği yitirdim"(9). Üç yıl sonra M. de Charrière'in de sessizce öldüğünü biliyoruz.

Isabelle de Charrière'in arkadaşı Henriette L'Hardi'nin oğlu Charrière'e ait mektupları ve belgeleri eski bir sandığın dibinde raslantı sonucu buldu ve yayıncı Eusèbe Henri Gaullieur'e verdi. Böylece *Revue suisse*'de mektupların bir bölümü yayınlandı. 1839'de ise Sainte-Beuve, *Revue des Deux Mondes*'da Mme de Charrière üzerine ayrıntılı bir inceleme yazısı ve *Caliste*'i bastı böylece, ölümünden otuz dört yıl sonra tanınmasını sağlamış oldu (10).

Sonuç

Isabelle de Charrière romanlarını gençlik yıllarında zihninde olgunlaştırmış, orta yaşlara geldiğinde, yaşamına bir anlam katmak, evlilik hayatını karartan sıkıntıya karşı durabilmek için yazmıştır. İyi bir izdivaç yapamama endişesiyle ve korkusuyla geçen uzun yıllar, Charrière'in bu konu üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuş, kendi yaşamındaki örnekten hareket ederek genç kızları ve onları ustaca ve kararınca teşhir edip iyi, varlıklı ve doğru eşi bulmaya çalışan anneleri de konu etmiştir. Gelecek güvencesi olarak görülen evlilik kurumunda hem kadın hem de erkek için var olan sorunları aile yaşamının sınırları ve sınırsızlıkları içinde, abartısız, yalın ve doğal bir tarzda vermiştir.

NOTLAR

- (1) -Courtney, C.P., *Isabelle de Charrière (Belle de Zuylen) A Biography*, Oxford,Voltaire Foundation, 1993.
- Dubois, P.H. et S., *Zonder vaandel. Belle de Zuylen. Een biografie*, Amsterdam, Van Oorschot, 1993.
- (2) Bu yazıda Isabelle de Charrière'in özyaşamöyküsü için başvuru kitabımız, Trousson, Raymond'un *Isabelle de Charrière. Un destin de femme au XVIIIe siècle* (Paris, Hachette, 1994) adlı araştırmasıdır.
- (3) A.g.y., s.17.
- (4) Bkz. I. Ve J.-L. Visière tarafından sunulan, *Une Liaison dangereuse. Correspondance avec Constant d'Hermenches*, Paris, Ed. de la Différence, 1991.
- (5) Isabelle de Charrière, *Oeuvres complètes*, Amsterdam, Van Dorschot, 1979-1984, 10 cilt, Cilt 1, ss.437-38.
- (6) Constant, Benjamin; *Oeuvres*, A. Roulin yayını, Paris, Pléiade, 1957, s.101.
- (7) Bu kitabın metni Isabelle de Charrière'in *Bütün Eserleri*'nin IX. cildinde bulunmaktadır. (s.653-678).
- (8) Bu cümle, R. Mortier'in "Un portrait de Benjamin Constant par Madame de Charrière" (Bulletin de l'Académie royale de langue et littérature françaises, LII, 1974, ss.239-247) adlı araştırmasının başında ve sonunda yer almaktadır.
- (9) Constant, B. *Oeuvres*, a.g.y., s.526.
- (10) Trousson, Raymond, *Isabelle de Charrière.Un destin de femme au XVIIIe siècle*. A.g.y., s.317.